

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 14.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**LEMUKA:**

- Tirhisa rhubiriki mikarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu	Xiyimo xa le henhla	28–30	22–24	16–18	10–12	4–6
TIMARAKA TA 30		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlukelano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhlukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlukelano

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hansi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontha miehleketo. -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu.	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvukile.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no thavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke mikarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro amukeleka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelanayana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
		TIMARAKA TA 15	Xiyimo xa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no thavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka mikarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe matirhiselo ya ririmi ya kayivelanyana
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo.	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
	15–18	11–14	8–10	5–7	0–4
<p>VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO</p> <p>Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu</p> <p>TIMARAKA TA 18</p>	<p>-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa. -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato</p>	<p>-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato.</p>	<p>-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo</p>	<p>-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni. -A hi mikarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala</p>	<p>-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlulkelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke.</p>

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI	10–12	8–9	6–7	4–5	0–3
Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana. -Ntivomarito wa mpimo wa le hanshi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
TIMARAKA TA 12					
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi mikarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitaro, xitayili, ntivomarito swa fambelana na xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	5–6 -Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene. -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wo tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA		
XIYENGE XA A: <u>XITSALWANA:</u>	50	WA TIMARAKA
VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM): 30	
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): 15	
XIVUMBEKO	(X): <u>05</u>	
	<u>50</u>	
XIYENGE XA B: <u>XITSALWAMBIKO XO LEHA:</u>	30	WA TIMARAKA
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX): 18	
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): <u>12</u>	
	<u>30</u>	
XIYENGE XA C: <u>XITSALWAMBIKO XO KOMA:</u>	20	WA TIMARAKA
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX): 12	
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): <u>08</u>	
	<u>20</u>	

MIMFUNGHO LEYI NGA TIRHISIWAKA EKA KU KOREKETA.	
MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati/ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana xa mapeletelo na mahikahatelo.
ll	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Laha ku nga na mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⊂	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

1.1 Khisimusi ra lembe leri nga hundza.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi Khisimusi ra lembe leri nga hundza.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku na ndhawu laha Khisimusi a nga ri dyela kona.
- Vanhu lava a ri na vona.
- Maxelo.
- Leswi siku ri sunguriseke xiswona.
- Leswi a swi humelela eka siku rero.
- Swakudya na swo nwa leswi a swi ri kona.
- Tinsimu leti a ti chayiwa na migingiriko leyi a yi ri kona.
- Leswi n'wi tsakiseke eka siku leri.
- Leswi siku ri heriseke xiswona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Ndzi te ku phapha ndzi tikuma ndzi ri endhawini yo ka ndzi nga yi tivi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u ta rungula leswi humeleleke ku kondza a tikuma a ri endhawini yo ka a nga yi tivi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu na nkarhi.
- Lava a ri na vona.
- Leswi n'wi kanganyiseke ku kondza a tikuma a ri endhawini yo ka a yi tivi.
- Leswi a swi humelela eka ndhawu leyi.
- Leswi a swi endleke loko a tikuma a ri endhawini leyi.
- Leswi a humiseke xiswona ka ndhawu leyi.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 Loko a ndzo va nhloko ya xikolo.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela leswi a ta swi endla loko a ri nhloko ya xikolo.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu laha xikolo xi nga kona.
- Vito ra xikolo.
- Muxaka wa xikolo.
- Leswi a ta swi endla ku antswisa leswi landzelaka:
 - Xiyimo xa timali.
 - Madyondziselo, madyondzelo na nkoka wa dyondzo.
- Leswi a ta swi herisa.
- Ntirhisano na vadyondzisi.
- Xiave lexi xikolo xi nga ta va na xona eka vaakatiko.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 Swifambo swa mani na mani endhawini ya ka hina.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela hi swifambo swa mani na mani endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Tinxaka na matirhelo ya swona.
- Ndlela leyi swi pfunaka vanhu hi yona.
- Swiphiso swa swifambo swa mani na mani.
- Ku tikeriwa ka vinyi va swona.
- Swa kahle eka vukorhokeri bya swona.
- Matikhomelo ya vachayeri va swona.
- Tihakelo ta swona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Vukorhokeri bya masipala endhawini ya ka hina bya vuyerisa. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku nyika mavonelo ya yena a pfumela kumbe a kaneta ku va vukorhokeri bya masipala endhawini ya ka vona byi vuyerisa.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Nhlamuselo ya leswi masipala ku nga swona.
- Vito na ndhawu ya masipala wa ka vona.
- Vito ra mukhanselara wa ndhawu ya ka vona.
- Vukorhokeri lebyi endliwaka hi masipala wa ka vona.
- Mapatu.
- Mati.
- Gezi.
- Nkululo.
- Ku basisa mbangu.
- Mintirho leyi nyikiwaka vaaki.
- Ku akela lava pfumalaka tiyindlu na swihambukelo.

Ku kaneta

- Nhlamuselo ya leswi masipala ku nga swona.
- Vito na ndhawu ya masipala wa ka vona.
- Vito ra mukhanselara wa ndhawu ya ka vona
- Vukorhokeri lebyi nga endliwiki hi masipala wa ka vona:
 - Mapatu.
 - Mati.
 - Gezi.
 - Nkululo.
 - Ku basisa mbangu.
- Ku pfumaleka ka mintirho.
- Ku nyikana mintirho hi xin'wanamanana.
- Ku pfumaleka ka tiyindlu.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.6 Eka swivutiso swa 1.6.1–1.6.3 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehleketweni. U ta nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

2.1 PAPILA RA MAFUNDZA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela n'wamabindzu wa le kusuhi na le ka vona a kombela ku xaveriwa swiambalo na switirhisiwa swa ntlangu wa bolo ya milenge swa xipanu xa vona.

Papila ra muxaka lowu ri fanele ku va na leswi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi, ya mutsari na ya mutsaleriwa.
- Xiloso.
- Vuxokoxoko bya swiambalo na switirhisiwa leswi komberiwaka.
- Nsariso.

[30]

2.2 MATIMU YA MUFI

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala matimu ya munhu wa ndhuma loyi a loveke hi vuvabyi byo karhi endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Mavito ya mufi hi xitalo.
- Siku ra ku velekiwa na ndhawu.
- Mavito ya vatswari va mufi na leswaku a ri n'wana wa vungani.
- Tidyondzo na ntokoto.
- Leswi nga vanga rifu rakwe.
- Siku leri a hundzeke hi rona emisaveni.
- Lava a va siyeke.
- Ku n'wi phata.

[30]

2.3 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala atikili ya phephahungu a hlamusela nkoka wa nsawutiso wa ntungu wa Covid-19.

Mukamberiwa a nga ha katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vito ra phephahungu.
- Siku.
- Nhlokomhaka hi maletere lamakulu.
- Vito ra mutsari.
- Nkoka wa nsawutiso wa ntungu wa Covid-19.
- Nkoka wa Ndzawulo ya Rihanyu.
- Nkoka wa madokodela na vaongori.

[30]

2.4 INTHAVHIYU

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala inthavhiyu exikarhi ka n'wini wa mathekisi na muchayeri loyi a lavaka ntirho.

Inthavhiyu yi fanele ku va na leswi landzelaka:

- Mbangu laha inthavhiyu yi humelelaka kona.
- Mavito ya n'wini wa mathekisi na muchayeri hi maletere lamakulu.
- Swiendlo na mavulavulelo endzeni ka swiangi.
- Swivutiso swa n'wini wa mathekisi na tinhlamulo ta muchayeri loyi a lavaka ntirho.
- Makungu ya muchayeri yo ndlandlamuxa bindzu ra n'wini wa mathekisi. **[30]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 PHOSITARA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala phositara a navetisa fesitivhali leyi nga ta va kona erivaleni ra mintlangu endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vito ra fesitivhali.
- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Vito ra ntlawa lowu wu va rhambaka.
- Mavito ya swiyimbeleri.
- Mali leyi hakeriwaka.
- Tindhawu leti mathikithi ma nga ta xaviwa eka tona.
- Xiyimo xa vuhlayiseki.
- Leswi nga yirisiwa ku nghena erivaleni ra mintlangu.
- Swin'wana swa leswi nga ta xavisiwa endzeni ka rivala ra mintlangu.
- Marito yo onga.

[20]

3.2 DAYARI

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala dayari ya masiku manharhu ya migingiriko ya yena ya ku hela ka vhiki ro leha.

Mukamberiwa a nga ha katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Muxaka wa holideyi.
- Ndhawu/tindhawu leti a nga ta va a ri eka tona.
- Leswi a nga ta va a swi endla.
- Leswi nga n'wi tsakisa, ku n'wi hlamarisa na ku n'wi vilerisa.

[20]

3.3 SWILERISO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swileriso leswi nga ta landzeleriwa hi vadyondzi eholweni ya xikolo eka siku ra ku nyika masagwadi ya vadyondzi lava paseleke ehenhla.

Mukamberiwa a nga ha katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Ndhawu na nkarhi laha masagwadi ya nga ta nyikiwa kona.
- Maambalelo ya vona.
- Manghenelo ya le holweni.
- Mahoyozelelo.
- Matshamelo ya vayeni, vaamukeri va masagwadi na vadyondzi.
- Matikhomelo ya vadyondzi.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C:

20

NTSENGO WA TIMARAKA:

100